

Beke György

PETŐFI FEHÉREGYHÁZÁN*

Itt minden pillanat átfűtheti az emlékeket. Idejeinkbe ivódva élnek ama júliusvégi nap drámai eseményei: a csata, a menekülés, a halál... Mái megfeythetetlen titok, immár halhatatlan, mint a lélek, amely őrzi: hol van a sírja a költőnek?

Segesvári síkság, Sárpatak hídjá, buni kaptató, Ispán-kút: azok számára is jól ismertek, akik soha nem jártak erre; azt pedig ki tarthatná számon, hogy hányan jöttek el eddig ide, néma zárandoklatra vagy hivatalos megemlékezésre?

Ispán-kút: emlékkő és forrás, autós pihenőhely mellett. Tanulságos megfigyelni az utasokat, akik először járnak erre, amint felfedezik az emlékkövet, kibetűzik a feliratát, ráeszmélnek a közös emlékezetre, és elnémultan néznek körül a kicsiny síkságon, el a dombok felé, időik ködébe... Ennél az emlékkőnél mindig látni virágot, pedig kívül esik a falun. Az országút vándorai hozhatják.

Maga az országút Fehéregyháza közepén szalad át, Kőhalomból jövet, Segesvárnak tartva. Úgy vágja kettébe a falut, hogy a házak falai, ablakai éppen csak megvillannak, a fák nyomban elrejtik őket. Kerek évfordulókon ezer irányból árad ide a tisztelgő utókor. Héjjasfalva felől harisnyás székelek, gyalogosan tömött sorokban; távoli tájak lakói vonaton, buszokon. Írók és akadémiások, munkások és közigazgatási előljárók koszorúznak. Ott vannak a felvonulók között a fehéregyháziak is, de olyankor az ünnepi hangulat, az országos hullámmás eltakarja a falut.

Meglepődtem, amikor egy középkorú, telt termetű, izgékony férfi meghívót hozott volt nekem Kolozsvárra, a fehéregyháziak nevében: július utolsó vasárnapján Petőfire emlékeznek. Hiszen nem kerek évforduló az idej - mondtam - Az újságok is legfennebb véletlenül írják róla. Gábos Dezső nem lepődött meg. Hozzá lehet szokva ahhoz, hogy Fehéregyháza annyira minden magyaré - Petőfi örökségeként - hogy éppen csak róluk nem tudunk, mai fehéregyháziakról, a sír és az emlékkő mindennapi őrizőiről.

Hivatalos meghívás volt, bár szóban adta át Gábos Dezső, a művelődési ház igazgatója. A községnek 4700 lakója van, tette hozzá, köztük 1500 a magyarok száma, beleszámítva azt az 500 lelket is, akik a községhez tartozó, szomszéd-

dos Bun faluban élnek. (Akkoriban még szászok is laktak Fehéregyházán). Ez az 1500 magyar a házigazda a nem kerek évfordulókon tartott „házi ünnepeken”.

Van náluk farsangi multság, szüreti bál, majális, megtartják a termés ünnepét, a legénybúcsúztatókat. De legfőbb hagyományuk az, hogy július utolsó vasárnapja a Petőfié. 1931 óta minden esztendőben.

- Éppen 1931 óta? Miért?

- Az országos ünnepeket nagyon sokan számon tartják. A turulos oszlop felavatását, a zárandoklatokat, mindezeket a huszas évek elején, az erdélyi magyarság ocsudása idején - mikor a Trianonban elkobozott magyar történelem ide szorult, a fehéregyházi zárandoklatra -, vagy 1945 után a kétszer-háromszor megtartott s aztán elfelejtett zászlós ünnepeket. A magunk kicsiny, házi ünnepeit csak Fehéregyháza tartja számon. De a mi falunk annál makacsabbul. Miért éppen 1931-től? Nem történt akkor semmi olyan országos esemény, ami indokolná. Ez is a magunk családi évfordulónk. Akkor került a falunkba magyar tanítónak a fiatal Balázs András, aki a házi ünnepségünket meghonosította. Az ilyesmihez mindig kell egy olyan ember, aki elkezd és vállalja.

Gábos Dezső Fehéregyházán született, a Telep utcaban. Balázs András láthatóan elődjének tartja, nemcsak a katedrán, de mozgékonyágban, kezdeményezésben, a felelősség vállalásában is. Balázs tanító alapította a fúvószenekart, mindjárt idekerülésekor. Zeneileg képzeletlen embereket négy hónap alatt úgy megtanított muzsikálni, hogy még abban az esztendőben részt vettek a Petőfi-ünnepeken, megállták helyüket a dévai, medgyesi, székeludvarhelyi régi fúvósok mellett.

Az ötvenes években aztán felbomlott a zenekar. A hangszerek a házak mélyén. Gábos Dezső 1957-ben került haza, rövid óradnai kitérő, meg tényleges katonatiszti szolgálat után, a nagyenyedi Bethlen Kollégium tanítóképzőjének bizonyítványával. Gyermekkorából emlékezett a fúvósokra. S mivel a tanítás mellett magára vállalta a művelő-

* Írásunkkal a költő halálának 150. évfordulójára emlékezünk.

dési otthon igazgatását is, és végezte ezt a munkát évtizedeken át, hamarosan feltámasztotta a „rezesbandát”, ahogy itt nevezik. Lótott-futott, amíg megszerezte a hiányzó hangszereket, összetoborzott tizenkilenc régi fúvóst és új jelentkezőt. A karmesteri pálcát egy régi zenekari tag, Szappanyos Sándor kezébe adta, és a hagyományos zöld sapka megint felkerült a fehéregyházi fúvósok fejére.

- Hol van most ez a Balázs Árpád?

- Negyven őszén elment Fehéregyházról. Elég mély nyomokat hagyott ahhoz, hogy ne fújhasssa be az idők szele. Amit elkezdett, többé nem hagytuk abba. Minden esztendőben emlékezünk.

- Mondjuk a negyvenes évek elején is?

Mivel akkor Antonescu uralkodott Fehéregyházán, az egész Romániában. A bécsi döntés Dél-Erdélyben hagyta a falut. Antonescu rendszere pedig betiltotta a magyar szót, a nyilvános magyar ünnepségeket, eltörölte Erdély magyar múltját, főképpen a szabadságharc emlékezetét.

- Ha Fehéregyházán nem tarthattunk nyilvános ünnepséget, akkor Sárpatákára húzódtunk fel. El-dugott magyar falucska volt ez akkor, míg ki nem ürült. Az ottani erdei tisztáson biztonságban voltunk. Egy-két szavalt és Petőfi-dal megadta a kirándulás ünnepi hangulatát.

- Senki nem árult be a csendőröknek?

Gábos Dezső úgy megnézett, harag nélkül, inkább mélységes csodálkozással, mintha ilyesmit akkor el nem lehetett volna képzelni egy fehéregyházi magyarról. Rohant is tovább, intéznivalói voltak Kolozsvárott: első fokozati tanári vizsgájának a dolgozatát hozta fel az egyetemre; magyar nyelvből és irodalomból írta. Egyúttal előadhat, jó darabokat keresett a színjátszóinak. Odahaza is mindig ló-fut: csak a biciklijé tudná megmondani, hogy mennyit is szaladgál Gábos Dezső: hol a Telepes utcából, otthonából a művelődési házba, hol be Segesvárra vagy a megyei hatóságokhoz, hol Nagybunba, Kisbunba, Sárpatákára, Zsákodba, ezeknek a falucskáknak a művelődését is ő irányította.

Segesvár után, a fajanszgyárnál balra fordulunk. Először járok „bent” a faluban. A turos emlékoszlop, a Petőfi-emlékház, ahol az országos ünnepségeket szokták tartani az országút túlsó oldalán található, és ott van a Telepes utca is. Most nem oda tartunk.

Gábos Dezső türelmetlenül röpített vissza a történelembe, mintha attól tartott volna, hogy lekéssük a nagy segesvári csatát.

Itt, az ipari negyed helyén volt a csatater... Petőfi a Sárpaták hídjáról nézte... Emeletes filagória, ennyi maradt meg az 1930-ban épült Haller-

kastélyból. Petőfi e filagória előtt ugrott le Gyalóky kocsijáról, mikor az első ágyúszót meghallotta... A rohamozó, dzsidás kozákok ezen a régi országuton áradtak a menekülők nyomába... Most ünnepi öltözetű férfiak, nők, öregek, fiatalok... Petőfihez jönnek mind. Székely népviseletben a Telepes utca lakói - jogosan, hiszen székely kirajzás sodorta ide őket -, városi ruhában a segesvári orvosok, munkások, tanárok, orvosok, legtöbbször gyalogosan. Közel esik ide Segesvár városa.

- Keresel valakit?

Gábos Dezső kérdése felrezzentett. Vajon itt-e délutáni új ismerősünk? A kolozsvári gyors második osztályú fülkájában találkoztunk. Antal Árpád professzor úr is ott utazott, zenetanár fiával együtt; Székelyudvarhelyre igyekeztek. Egyébként is olyan téma Petőfi, amihez mindenki kapcsolódik valamiképpen. Antal Árpád évtizedekig tanította az egyetemen Kolozsvárott, sajtó alá rendezte Petőfi és Arany János levelezését... Aztán kinek ne jutnának eszébe a fehéregyházi Petőfi-kutatások, Dienes András irodalomtörténész és a román Culcer doktor ásatásai a költő holtteste után. A történelem nyomait emlegettük, a könnyen születő legendákat, amelyeket talán nem fog megfejteni soha senki. De éppen ezért szépek, léleknyitók.

- A Petőfi-ünnepre igyekeznek? - kérdezte meg váratlanul egy velünk szemben ülő fiatalember, aki addig is rajtunk tartotta a szemét, olyannyira, hogy már zavart a fürkésző pillantás. Románul szólt, román a nemzetisége, de érteget magyarul is. Annyit mindenképpen tud, hogy a beszélgetésünkből kiigazodjék.

- Tud az ünnepségről? - Van egy barátom a fehéregyházi fúvószekerekben, tőle hallottam... Lehet, hogy elmegyek én is...

Nem kérdeztem a nevét, csak a foglalkozását. Lakatos az egyik segesvári üzemből. Hálásan szorítottam meg a kezét, éppen azon a júliusvégi napon, mikor nem volt kerek évforduló Fehéregyházán, csak helyi, házi ünnepség.

Nehézzen találtam volna meg a segesvári lakost a tágas, zsúfolt művelődési házban, hiába keresem. Lehetek kilencszázan, többen is, az előcsarnokban is szorongtak, az udvar is tele volt, amíg egy hirtelen nyári vihar fődél alá nem kergette az embereket.

Majdnem négy óra hosszat tartott a műsor. A forróságban átizzadtak előbb az ingek, majd a kabátok is. Gábos Dénes kit tanácsolhatott volna el a szerepléstől? Tizenöt magyar versmondó van Fehéregyházán, igényes műsorokban is jól meg-

állják a helyüket. Ha úgy hozza a szükség „be is ugranak”. Megesett, hogy az egyik szavaló nem jelent meg. A számára kiosztott vers semmiképpen sem maradhatott ki az ellenőrzött és jóváhagyott műsorból. (Mert ezeket a műsorszámokat is kellőképpen ellenőrizték Marosvásárhelyen, a megyeközpontban.) Gábos Déneshez odalépett egy kislány, Zinner Erzsike: ő is tudja azt a verset... Aztán egy Petőfi-est műsorából ebben a faluban hiányozhatnának-e román és német nyelvű szavaltok? Fellépett egy hatesztendő kisfiú, Páll Attila, aki talán nem is értette a Föltámadott a tenger üzenetét, a teremben ülők annál inkább. És szavalt a hetvenhárom esztendő József Imre, saját versét mondta el arról, hogy milyen mélyen él itt a szívekben Petőfi és a szabadság, együtt, elválaszthatatlanul...

Utolsó szám, a fúvósok felálltak félkörben, fejükön zöld sapkájuk, előtűk a női dalsoprot, székely népviseletben. Kis lak áll a nagy Duna mentében... Előbb a fúvósok játszották el. Majd a dalsoprot énekelte. Aztán Gábos Dezső, állt elő a színpadon, és ravasz-kás mosollyal arra kérte a közönséget, nem „segítené-e ki” a kórust, lám, kevesen vannak. Érdekes volt figyelni a színpad sarkából, a függöny mögöl a kilencszáz vagy ennél is több embert, a közönséget. Munkások és földművesek, vasutasok és méhészek, tanárok és orvosok, egyetlen kórossá vált a közönség, zsoltár a Petőfi-vers. Ezt a költeményt kedvelik legjobban Fehéregyházán. Miért ezt? Az efféle választást nagyon nehéz lenne megmagyarázni. A közös ízlést sok-sok egyéni érzés alakítja ki. Megérezték a versből a költő forró vágyakozását szülőföldje iránt. Rokon hurokat pendített meg a fehéregyháziakban, akik éppen úgy ragaszkodnak a szülőföldjükhöz, életük legnagyobb ajándékát látják benne.

Az utca elején az egyik ház sarkán a felirat: „Strada Telepes” vagyis Telepes utca, a magyar szó szépen, pontosan feltüntetve.

Gábos Dezső íróasztalán fokozati vizsgájára készült dolgozata: A helyi Petőfi-hagyomány gyűjtése és felhasználása az irodalomtanításban.

A könyvespolc alján három ágyugolyó. Különböző nagyságúak, egyazon csata emlékei. A segesvári síkon dobta fel őket az ekevas. Egyiken papírlap: „1962. május 5-én találtam a Sárpatak medrében.”

Minden emlék a segesvári csatához és Petőfihez kapcsolódik. De hiszen éppen az a különös, hogy a fehéregyházi magyarok nem mondhatják el: úkapjuk, szépajuk ott állt Petőfi közelében a

Sárpatak hídjánál, valamelyik ősök temette el a halott költőt. Ebben a faluban a legnagyobb történelmi élményt nem elődeik elbeszéléseiből ismerheték meg, nem családi örökségként száll rájuk a hagyomány, mégis megküzdött, vérrel vállalt múltként lett övék a fehéregyházi történelem.

A Telepes utcában valóban telepesek élnek. Az utca alapítói a mai magyar lakók apái, nagyapái.

Pedig ősi falu ez, csakhogy a múltját mindig egyre megszagatta a történelem. Okiratok szerint az egyik magister fia elhagyott faluként kéri magának 1298-ban Feyereghazát... Kőből emelt temploma messzire fehérett: Alba eclesia, Fehéregyháza, Weiskirch... A mostani épületet Hunyadi János korában emelték, 1440-ben fejezték be. Négy évszázaddal ennek utána, 1849 júliusában, a segesvári csatát követő éjszakán leég, a nagyajtó bedől, a torony csonka, a gótikus bejáratú ajtó és két ablak romos. Nem ágyugolyó pusztította el, nem is kiskatonák gyűjtötták fel, hanem a felszabadított román jobbágyok dobtak tűzcsóvát rá... Negyven évig üszök, csonk. A múlt század utolsó évtizedében állítják helyre, mert megint van kinek prédikálni megújult falai között... Hallerék még a XVI. században tűnnek fel ezen a vidéken. Az a Haller-család, amelyet árva Bethlen Kata önéletírásából ismerhetünk. Maga Bethlen Kata tizenegy évig volt Fehéregyháza lakója. Ismernünk kellene Segesvár 1848-as téparancsnokát, Haller Ferencet, aki „bősz orosz-lánként” verekedett Bem tábornok oldalán, majd Kufsteinben raboskodott.

A turulos emlékoszlopot ennek a Haller Ferencnek a lánya, Lujza emeltette, s hordta egybe oda a fellelhető 48-as relikviákat. Különös nyom a történelemben, hogy ezek a 48-as Hallerek reformátusok voltak. Azért érdekes ez, mert Árva Bethlen Kata egy életen át perelt római katolikus férjének családjával, kálvinista hitét védelmezve ellenük.

Haller Lujza hadi tárgyakat, kiáltványokat gyűjtött, a falu egykori magyar lakóiról már nem talált semmi nyomot. Pedig 1848-ban vagy nyolcvan magyar lakója is volt a falunak, a román jobbágyokon és a szász szabadokon kívül. Ezek a fehéregyházi magyarok belső cselédek, kocsisok, szolgálok voltak a Haller uraságnál. Hadtörténelem nem számítja őket a segesvári csata áldozatai közé. Pedig azok voltak, a bosszú mártírjai. Mert ugyan mit véthettek ezek a cselédnépek a helybeli román jobbágyok ellen, amiért le kellett volna öldösnük mindnyájukat, öregeket és gyermekeket is? Aki életbe maradt - néhány nyomorult - elmenekült innen. Nem maradt egyetlen magyar

belső cseléd a kastélyban. Nem is nagyon kellett többé: a Haller család a XIX. század végére tönkrement, a magyar állam átvette a birtokot, tagosított, telepített. Ekkor épültek ezek a házak a Telepes utcában, ekkor létesült maga az utca. Újra felhangzott a magyar szó a házakban, az iskolákban.

- Úgy mesélte apám, hogy a telepesek az első pillanattól otthon érezték magukat az új fészkekben. Igaz, nem távolodtak el túl messzire a kieresztő rajtótól, Udvarhelyszék peremétől.

Tordai István tanár mondta ezt, emlékezés-képpen. Ő is két szomszédos megyében él egyszerre: lakása Fehéregyházán, most ez Maros megye, munkahelye pedig Újszékely faluban, ami már Hargita megyéhez tartozik.

Idős Tordai István 1902-ben érkezett Fehéregyházára. Mátisfalváról, Agyagfalváról, Szenterszébetről 37 család jött egyszerre, további három család - egyik a Simon-familia - messzebről érkezett, a Csallóközéből. Minden telepes családnak 24 katasztrális hold földet mértek ki és egyholdas házhelyet. A föld teljes árát öt év alatt kellett volna kifizetniük, ha nem szakítja meg az időt az első világháború és Trianon.

- Tudják-e, hogy ki volt Fehéregyháza első magyar szülőtte, a telepítés után?

- Nehéz lenne visszaemlékezni erre... Talán...

- Szabó T. Attila, a híres nyelvtudós.

Nyíltak is meg az emlékek zsilipjei:

- Akkor a Szabó tisztartó úr fia lehetett...

Szabó tisztartóról sokat meséltek az öregek. Bent lakott a kastélyban, de az emberek között élt. És az emberekért. Nagyon tisztelték a tudását és emberségét. Nem tisztartó volt, hanem telek-kezelő, ez volt a tisztessége, ő mérte ki a telepeseknek a 24 holdakat. És ő kezdte el korszerű, okos gazdálkodásra tanítgatni a fehéregyházi újjgazdákat. Agrármérnök, a kolozsvári főiskola végzettje, aki - egyebek között - elsőnek hirdette Erdélyben a gyógynövények termesztésének hasznát, előnyeit. Alig negyven esztendősen halt meg, 1908-ban. „Édesapám halála után édesanyám öt gyermekével visszaköltözött Désre, a család ősi fészkebe” - Ezt Szabó T. Attila egyik interjújából tudjuk.

Talán jobb is, hogy a telepítő mérnök nem érte meg művének romlását, a telepesek hanyatlását. Az általa kiosztott birtoktestekből húsz évvel később már csak négy-öt hold maradt a székelgy gazdák tulajdonában. Az első világháborút követő román főhatalom Erdélyben új földreformot hajtott végre, román telepeseket hoz Fehéregyház-

ára. Az új hatalom kezében ott a könnyű érv: az osztott földek nincsenek teljesen kifizetve, a Haller-birtok még kincstári tulajdon, márpedig megváltó-

zott a kincstár, más lett az elképzelés, a cél... Még szerencse, hogy a tegnapi mátfalvi, agyagfalvi, szenterzsébeti székelyekben megmaradt a jég hátán is meg kell élni leleménye. Ekkor csaptak fel vasutasoknak, gyári munkásoknak Segesvárott, ácsoknak, kőműveseknek, kútásóknak, ezermestereknek. ..

Majd 1940-ben újabb veszély a fejükön: ezúttal a vasgárdisták képében. „Takarodjatok innen oda, ahonnan jöttetek!” A Telepes utcában bereteszelik az ajtókat, a kapukat, és maradnak. Sírjaik vannak már itt, gyermekeik születtek a maguk emelte házaikban, sorsuk ideköti őket Fehéregyházához.

Afélelem görcse 1945 nyarán oldódik - Petőfi jegyében. Országos találkozó a költő képzelte sírjánál, egyenesen dunavölgyi ünnep, szabadon száll a szó magyarul, románul, együtt. Ocsudás és bizakodás ideje nemcsak Fehéregyházán, de Nagyenyeden is, Brassóban is, Temesvárott is, egész Dél-Erdélyben. Az 1945 júliusában tartott Petőfi-ünnepségről fennmaradt egy megrázó fénykép. Zászlós tömeg előtt megviselt arcú, középkorú férfi, lóg a kabát rajta. Kacsó Sándor, aki azokban a napokban szabadult az olténiai Targu-Jiu internálótáborából. Ezt a gyűjtőtáborot még a háború elején állították fel, 1944 augusztusáig, a román kiugrásig antifasisztákat tartottak itt fogságban, majd ezután - dél-erdélyi magyar értelmiségieket.

Ezen az ünnepségen felolvassák Románia miniszterelnökének üzenetét, románul és magyarul: „Népének szabadságáért hősi halált halt Petőfi Sándornak, a lánglelkű költőnek emlékezésére ünnepi köntösben egybegyűlt magyar testvéreimnek szeretettel üzenem, hogy lélekben közöttük vagyunk, mindazok, akik népünk szabadságát mindenekfölött becsüljük, és akik a népek szabadságáért küzdő elődeink hagyományait gondoskodva őrizzük.”

Ki vette volna észre az országos sokaságban, hogy vannak akik a *Himnusz* éneklése alatt könnyeznek?

- Tudod-e, mi volt apámnak Petőfi? - kéredezte Gábos Dénes - Gábos Sándor telepesnek Mátisfalváról? Gyermekekorában nem nagyon volt módja iskolába járni. Mégis rengeteg Petőfi-verset tudott, nem is értem miként jegyezte meg őket. Szavaltta családi körben és szavaltta kint a mezőn. Mentünk aratni a búzaföldre. Magasba emelte a

kaszát, de mielőtt levágta az első rendet, szinte megmerevedett a tag szélén, mintha vén obsitos tisztelgő láthatatlan feljebbvalójának. És belekezdett: *Érik a gabona, Melegek a napok, Hétfőn virradóra, Aratásba kapok.*

Ami más tájakon évszázadokon át kigyőngyözött népdal, néptánc, hagyomány, szokás, azonosság, sorstudat, az Fehéregyházán mind-mind egyet jelent Petőfi Sándorral. A költő emléke, lelki jelenléte halála földjén, egyetlen közösséggé forrasztotta a sokfelől idekerült magyarokat. Ebbe az örökségbe jobban bele lehetett kapaszkodni, mint akár a 24 hold telepes földbe. Egyébként is a negyven telepes családi köre az utóbbi évtizedekben nagyon kiszélesedett, ezeknek az újabb családtagoknak föld már amúgyis igen kevés jutott volna, de a Petőfi-örökség más, ellentétben a megfogható, földi vagyonnak: ez mentől jobban szétoszlik, annál inkább egybeforrasztó kohó.

Mert érkeztek újabb és újabb székely rajok erre a vidékre. Mint a folyó egymást kergető hullámai. Fehéregyháza immár Segesvár egyféle „kül-negyede”, könnyű bejárni innen az üzemekbe, de a tegnapi földműves - ipari munkásként is - szívesebben él falusi világban. Az ipar felé tartó udvarhelyi székelyek legalább egy szusszanásra megálltak Fehéregyházán.

Gál Barna segesvári matematikatanár úgy számítja, hogy a város 40 ezer mai lakójából majdnem tízezer a magyar, létszámuk jó ideje meghaladja a százezret, noha a turistatérképeken Segesvár még mindig szász városként szerepel. Van olyan segesvári iskola, ahol három párhuzamos magyar osztályban tanítanak, ami létszámbelegyarázatnál is jelentősebb a nemzeti öntudat, az anyanyelvű oktatáshoz való hűség bizonyossága. Gál Barna - matematikus esetében különösnek tűnhetnek - egyik leggyakoribb szavaló Segesváron és nyilván, a fehéregyházai Petőfi-ünnepségeken.

Sokan költöztek Fehéregyházára az eldugott Sárpatakáról; a falu népe a település alapítóinak egyenesen Töhötöm magyar vezér katonáit tartja, Krizbai Imre gazdaember ezt bizonygatta a tanítóknak, egy meg nem értett történész makacsságával. Sárpatakán még nem is olyan régen hétszáz magyar élt, sok volt a gyermek, az ötvenes években majdnem kétszáz kisdíák járt a magyar tanítók keze alá. Aztán az ipar közel jött Fehéregyházához, Sárpatak meg ott maradt a rejtett völgyben. Lakói sorra felkerekedtek, nem nagy a távolság Fehéregyházáig, alig nyolc kilométer, Segesvár is csak tizenkettő. Vagy hetven-nyolcvan öreg maradt helyben a sárpatakiak közül, meg ott a három templom, az üres iskola, a felhagyott sző-

lősdombok. A sárpataki iskola csengőjét Gábos Dezső elhozta, emlékként, a könyvtár alsó polcán őrzi, az ágyúgolyókkal együtt.

Fehéregyházán most mintegy 160 sárpataki él, a többiek Segesváron, Erzsébetvárosban - egykori Ebesfalván - Székelyudvarhelyen keresték meg a boldogulásukat. Jutott belőlük Hétúrra is, ebbe a különös nevű szász falucskába Segesvár fölött, ahol soha nem éltek magyarok. Miként a szomszédos Nagyszőllyésön sem, de azért maradt nyom a történelemben: itt esett el 1662-ben Kemény János erdélyi fejedelem a törökökkel vívott csatában.

Nagybun magyarjai már jobban bíznak falujuk jövőjében, mint a sárpatakiak, igaz, hogy az övék könnyebben megközelíthető település. A buni kaptató mellett is ástak Petőfi csontjait kereső ásók, hiába. Bethlen-kastély állott itt, omlik is, bontják is, belesik Segesvár árvízvédelmi vonalába. A nagybuni magyarok maradnak. Két magyar tanítójuk közül az egyik szavalat az ünnepségen.

A föld hozta ide a székely telepeseket, de utódaikat már nem a föld köti elsősorban Fehéregyházához. A gazdálkodás mellett három telepes maradt meg, ők már öregek ahhoz, hogy más pázmába álljanak. A Telepes utca egymás mellé húzódo házaiból a lakókat az ipari láz szétszórta Segesvár gyáraiba.

De a szülőföld erejével egybentartó Petőfi-kultusz könnyen járható hidnak bizonyult a nemzedékek között is.

Mégis dermesztő lehetne ez a kultusz, csupán nosztalgiai múltbanezés, ha nem épülne józan önismeretre és nem táplálna korszerű öntudatot. Gábos Dezső megtartó és előre vivő Petőfi-hagyományt munkál Fehéregyházán, az iskolában és a művelődési életben. Ő az egyik magyar tanító itt a három közül.

- Első fokozati vizsgát tettél magyar nyelvből és irodalomból. Mégis itt maradtál, elemi iskolai tanítónak. Miért? Hiszen mások a te helyedben...

Mosolya nem fölényes, mégis különös:

- A becsvágy ösztökélt arra, hogy elvégezzem a tanárit, és fokozati vizsgát tegyek. A dolgozat megírása alkalmat nyújtott nekem arra, hogy áttanulmányozzam a Petőfi-irodalmat, de másként, mint eddig, mondjam így: fehéregyházai szemmel. Tudományos irányítóm Láng Gusztáv volt, sokat segített Antal Árpád professzor úr...

- Értelek: rendszerint az egész életmű oldaláról szoktuk szemlélni a fehéregyházai epizódokat, a halál mozzanatát. Te megfordítottad az optikát.

- A mások - folytatta - tünhetnek lokálpatrio-

tizmusnak is. Ha tanári katedrára pályáznék, be kellene járnom Segesvárra, ott működnek nyolc osztályos magyar tagozatok. A tanítványaimmal járnék be a városba, többségük ott bent is anyanyelvén folytatja, amit itt elkezdett. Büszke vagyok erre: a jó alapozásra. A tanítón sok múlik, talán a legtöbb.

- Ez aligha lehetne lokálpatriotizmus. Sőt!

- Nincs szívem itthagyni ezt a falut. Mondjam azt, hogy Fehéregyháza csak egy van a világon?.

- Tudják-e a faluban, hogy tanári diplomád van, fokozati vizsgát tettél?

- Ettől még mindenki úgy szólít, hogy „tanító bácsi”. Ezt én kitüntetésnek érzem.

Fejezetcímek a Gábos Dezső dolgozatából:

Mit tisztázott eddig a kutatás? ... Újabb adatok fényében... Ezek nagyrészt sommázások, az irodalomtörténet szokásos Petőfi-képe alapján. Régi Petőfi-ünnepekre emlékeznek ma az öregek. Ide kerültek Gábos Dezső egyéni felmérései... Irodalmi kirándulás - Petőfi utolsó napja... Hogyan él Petőfi a köztudatban?

Összesen 145 fehéregyházi lakos között osztotta szét a kérdőíveit. A megkérdezettek döntő többsége ipari munkás volt. Nem feleltek huszonketten, a többiek szívesen kitöltötték mind a 24 rubrikát. A 123 válaszból 120 rendszeresen olvassa Petőfit. Felnőttekről van szó, nem diákokról! Egyetlen egy felelte azt, hogy ritkán vesz a kezébe Petőfi-kötetet, kettő soha. Legtöbbször a saját könyvüket forgatják: 101 családban vannak Petőfi-kötetek. Gábos Dezső megfigyelte, hogy egyik-másik Petőfi-könyvbe, a margókra vagy a verssorok közé jegyezték be a családi események időpontját: születés, halál, lakodalmom. Falusi házakban ez a saját anyakönyv rendszerint a *Biblia*. A versein kívül, 44 házban őrzik a költőről szóló könyveket, legtöbbször Ilyés Gyula *Petőfijét*. Ki melyik verset olvassa legszívesebben? A forradalmi verseket kedvelik 68-an. *Föltámadott a tenger, Nemzeti dal, Republika, A nemzethez*. A tájleíró versekre szavaztak 37-en: *A Tisza, A téli esték, A csárda romjai, Az alföld*. A szerelmes verseket inkább nők és fiatalok olvasnak, alig tízen. De ezek mind megemlégték a *Szeptember végéért*. Költemény, amely egyetlen kérdőív válaszaiból sem hiányzott: *Egy gondolat bánt engemet*. A költő halálvíziója itt teljesedett be, s ezzel a jövődőlésből „fehéregyházi vers” lett.

Létezik hivatalos Petőfi-emlékszoba, hogyne, La turulos emlékoszlop közelében, és van jó néhány nem hivatalos múzeum a Telepes utca

házaiban... Családi fényképalbumokba ragasztottak be Petőfi-portrékat... Ágyúgolyók... Régi újságcikkek az 1849-es segesvári csatáról, fényképek az 1956-os ásatásokról, képes levelezőlap a hajdani Petőfi-szoborról.

Ezt a szobrot a gyergyócsomafalvi születésű Köllő Miklós mintázta volt meg. Magyarország harmadik köztéri Petőfi szobrát. 1897-ben avatták fel. A Trianon után berendezkedő román királyság nem tűrte meg Petőfit Segesváron. A szétszedett szobrot Pestre hozták, itt a rézöntődébe került, beolvasztására várva. Egy kiskunfélegyházi férfi megtudta ezt, és összefogva a Kiskun múzeum igazgatójával, Szalóczy Gyulával bejelentette városa igényét a száműzött szoborra. A költő születésének centennáriumán, 1923 január elsején avatták fel újra Köllő Miklós művét, most már Kiskunfélegyházán.

Segesvár 1949-ben egy másik Petőfi-szobrot kapott, Romulus Ladea mellszobrát.

Egy újabban talált emléket Gábos Dezső Eigen értékesnek tart. Kondor Lajos honvéd százados kardja 1849-ből, ezzel a bevéséssel: „Vagy hazám szabadsága, vagy a halál.”

A Telepes utcában nagyon ragaszkodnak az ilyen erektyékhez. Mikor a „tanító bácsi” azt kérdezte, hogy nem volnának-e jobb helyen a múzeumban, élénken tiltakozott bennük a keserű tapasztalat: a magyar emlékek könnyen eltűnhetnek, vagy éppen „román forradalmi erektyeként” jelennek meg újra... Az emlékházat alapítása óta sokszor „átrendezték”: első gondozója, Bálint Péter fehéregyházi lakos nem nagyon ismerne rá ma. Kereshetné a korabeli pisztolyokat, puskákat, csákókat! A hetvenes évek végén bevitték mindezeket a segesvári múzeumba. Mégcsak nem is jártak el törtvénytelenül, mivel az emlékház a múzeum fiókja.

Nyitott lélekkel, büszkén emlékeznek a hajdani országos ünnepekre. Gábos Dezső legidősebb emlékezője az akkor 86 éves Juhász János nyugdíjas volt, aki „ történelmi helyen” a Monostor-kertben lakott. Bem tábornok innen irányította a csatát. Juhász János jól emlékezett a turulos oszlop 1899-es felavatására is. „... annyi szerkér volt az út szélén, hogy alig tudott a kocsii előre haladni.”

„A mezőség közepében hagyott turul madaras, szép síremlék immár magához méltó keretben áll, egy gyöngéd érzésű és fenkölt gondolkodású úrhölgy, Hallerkeői Haller Lujza grófnő jóvoltából.” (a *Vasárnapi Újság*, 1899. 32. szám).

Emlékezett Juhász János az 1912-es ünnepségre, amelyen E. Kovács Gyula, az erdélyi ma-

gyar színészet legendás alakja Jókai ódáját szavalta, és miközben a verset mondta, összeesett, az emlékmű talapzatán halt meg.

Minden Petőfi-ünnepség, országos vagy helyi, megmozgatja Fehéregyházát. Az ásatások azonban nem hozták lázba a falut. Az emberekben támadt ugyan némi kíváncsiság, és akinek volt erre ideje - meg pénzt is kapott érte - az segédkezett. Dienes András irodalomtörténész és Culcer orvos doktor jól ismert kísérletein kívül, helyi kutatók is próbálkoztak Rácz András Segesvárról, Ajtay Gecse Viktor és dr. Bódi Adorján Marosvásárhelyről. Ajtay Gecse egy tömegsírra bukkant a Ciontaker nyugati oldalánál. Legendák támadtak, hamar elfelejtődtek.

Távolabbról jobban idefigyeltek, mikor az ásonyomok a föld és rég holtak nyugalmát bontották meg Fehéregyházán. Bizonyára sokan voltunk, akik őszintén kívántuk a sikertelenséget: Fehéregyházán is, a távoli Barguzinban is. Mert a titok megőrzését reméltük. Ugyan, mit dobhatott volna fel az ásó vasa? Egy csontvázat, amelynek farkasfoga van? Mit mondhatott volna el ez többet annál, mint amit tudunk - jól tudunk - erről a mindent, harcot, halált, eszményeket és beteljesedett jövőndőlést feszes ívbe záró, tökéletes életről? Egy görög sorstragédia beteljesedése volt a fehéregyházi vég. Milyen joggon bonthatnák meg a zárt mű mesteri szerkezetét?

Gábos Dezső a valóság-hűség híve a Petőfikultusz ápolásában. Minden tanítványát - és tanítványa a falu egész magyarsága - a helyi legendák ellenőrzésére buzdítja. Minden részletet igazolni kell. És behelyezni minél szélesebb összefüggésekbe.

Ezért viszi diákjait irodalmi kirándulásokra. Petőfi utolsó napjainak útvonalát járják be. Bicykivel kelnek útra. Előtte Illyés Gyula *Petőfijéből* és Dávid Gyula - Mikó Imre *Petőfi Erdélyben* című útikönyvéből a diákokkal elolvastatja 1849. július 31-e történetét.

Segesvárról indulnak. Balavásárnál térnek Sarra az országútra, amelyen a költő Székelykeresztúr felé igyekezett, Bem tábornok nyomában... Székelykeresztúron sok érdemes látnivaló akad: a Lengyel-ház, a Gyárfás-kúria, ahol Petőfi utolsó vacsoráját elköltötte, a kúria kertjében a kiszáradt vén kórtefa, aztán a hajdani Szakálvendéglő helye, és persze a főtéri Petőfi-szobor, Márkos András alkotása.

Másfél évszázada, egy tikkasztó nyári nap alkonyán ebbe a városba érkezett a költő, itt töltött egy estét és egy éjszakát, reggel indult

tovább, Segesvár felé. Ennek a fél napnak minden órájára, minden mozzanatára pontosan emlékezni vélnek a keresztúriak. A költő utolsó napjáról, átvirrasztott utolsó éjszakájáról és a másnapi tragikus segesvári ütközetről könyvtárnyi emlékezés és tudományos értekezés született. A városka székely népének emlékezete azonban nem ezekből ihletődik. Az emlékezetekben és a szívekben apáról fiúra száll Petőfi keresztúri tartózkodásának története - a maguk változata szerint. A folklór geneziséte lehetne tetten érni itt, annak a népköltészetnek a születését, amelynek központi alakja a csatába indul és ott örökre eltűnt költő. Egy csonka fél nap jogán Székelykeresztúr is a maga fiának és a maga halottjának tartja a költőt. Fent a domboldalon, a régi temetőben századunk elején sírkövet állítottak Petőfi Sándornak. Hiába a kutatók hiteles cáfolata, a keresztúriak makacsul hiszik, hogy városukban alussza örök álmát.

Gábos Dezső ismeri a keresztúri legendákat, de igazolt tényekre fordítja a diákjai figyelmét.

Másnap kora hajnalban ébred a kerékpáros csapat, miként Bem katonái azon a július 31-én. Héjjasfalva, Fehéregyháza, a segesvári síkság... A Monostor-kertben, az egykori vezéri állásból alátekintve, Gábos Dezső „felállítja” a két sereget, a 3700 fős Bem-hadat, 14 ágyúval és két tarrackkal, szemben velük az oroszok és osztrákok majdnem tízezres ármádiáját, 31 ágyúval... Elmondja, hogy Bem két segédcsapatot is várt még, tehát nem felelőtlenül vállalkozott az ütközetre a nyilvánvaló túlerővel szemben. A tábornok maga célzott az egyik ágyúval, nála jobb tűzér akkoriban nem akadt Európában. Kinézte magának a célpontot, Székelykeresztúr orosz tábornokot, és az első lövéssel eltalálta. A cári főtszít holtan maradt a parancsnoki állásban. Ezen bőszerűtlen fel annyira a kozákok, hogy nem ejtettek foglyokat? Talán ez a Bem-bravúr okozta Petőfi halálát, a mészárlást. Pedig a vezér legjobban a „kedves fiát” védelmezte volna. Itt, a Monostor-kertben mondta neki, utolsó szavai ezek voltak hozzá:

- Petőfi úr, térjen vissza! Önnek itt semmi dolga!...

Honvédek támadása. Majd a kozákok felocsudnak, előzőnlük a síkságot, a Küküllő partját... Bem két segédcsapata nem érkezik meg... Késő délután mindenki menekül.... Ekkor látják utójára Petőfit.

Hol?

A valóság átlép az örök titokzatosságba.

Szülefordemen.

Itt születtem én érem a tájomban
 „És alföldi szép nagy utaságom,
 És a híres születésem helyén,
 Mintha dajkám dalával bön bele,
 Most is hallom a dall, elhangzott már:
 „Eserbogyás, sárga eserbogyás!”

Ugy mentem el innen, mint kis gyermek,
 Én mint megtett embert úgy jöttem meg.
 Hogy aróta hűse esetenél hallt el
 Először az én búval is örömmel...
 Utasra esetenél az is, hogy lejár!
 „Eserbogyás, sárga eserbogyás!”

Hol vagyok, ki régi jätvénél?
 Hősiéletét csak dögöt is lépek!
 Foglaltatok helyet itt mellöttem,
 És jölejttem el, hogy felf. lettem,
 Hogy a vállamon huzamotl évt. nagy m...
~~.....~~
 „Eserbogyás, sárga eserbogyás!”

Mint nyugtalan madár az égben,
 Helyről helyre röpköd gondolatomban,
 És dögöt: a vol szép emléket,
 Mintha a mit a virágok a mérek;
 Minden régi kedves helyet lejár...
 „Eserbogyás, sárga eserbogyás!”

Gyermek vagyok, gyermek lettem újra,
 Lovagolok fűzfátípót fűzre,
 Lovagolok ékily nádparifán,
 Válgukos mélt. lovam immi riván,
 Először a lovam, egyi Detyár...
 „Eserbogyás sárga eserbogyás!”

Hogyan él az esteli havangtós,
 Puffarant már a lovat is a tá,
 Utas meggét, ölébe vesd dajkám,
 És attól néha hangzik dajkám,
 Hallgatom, s fél álokubon dögöt más...
 „Eserbogyás, sárga eserbogyás!”

(Féleghára.)